

УДК 327.6 + 172.4

КОНЦЕПЦІЯ «СПІВТОВАРИСТВА БЕЗПЕКИ» В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Полтораков О. Ю.

к.політ.н.

Вчений секретар

Центр досліджень проблем громадянського суспільства

Теория «сообщества безопасности» предлагает целостное многоаспектное представление о том, как функционирует мировой механизм обеспечения международно-политической безопасности. Теория имеет не политологическую, а социологическую основу. Недостаточно исследованная теория позволяет применить понятие норм, ценностей, идентичности относительно вопросов возникновения сообществ безопасности, а также как сформировать социологический подход к пониманию международной безопасности в целом, так и адаптировать к новым реалиям общую стратегию внешней безопасности Украины.

The "Security Community" concept proposes an integral multi-aspect view of how international political security mechanism is functioning. The theory has rather sociological then political background. Insufficiently studied theory allows to use categories of norms, values, identity toward the security community appearance, as well as both to formulate sociological approach to understanding of international security and to adapt to new realities the general strategy of external security of Ukraine.

Теорія «співтовариства безпеки» пропонує цілісне багатоаспектне уявлення про те, як функціонує світовий механізм забезпечення міжнародно-політичної безпеки. Теорія має не політологічну, а соціологічну основу. Недостатньо досліджена теорія дозволяє застосувати поняття норм, цінностей, ідентичності щодо питань виникнення співтовариств безпеки, а також сформуванню як соціологічний підхід до розуміння міжнародної безпеки в цілому, так і адаптувати до нових реалій загальну стратегію зовнішньої безпеки України.

Ключові слова: безпека, лібералізм, міжнародні відносини, співтовариства безпеки, цінності

Там де є хоч мала частка насильства або нерозуміння, – там немає краси.

Ксенофан Колофонський (V ст. до н.е.)

В існуючих публікаціях з проблем міжнародної безпеки головний наголос робиться передусім на дослідженні безпеки певних елементів міжнародно-політичної системи. При цьому у структуру поняття «міжнародна безпека» зазвичай не включаються політико-системні зв'язки між ними (тобто те, що характеризує стабільність міжнародно-політичної систем і що, як правило піддається політологічному аналізу, а саме: характер міжнародно-політичних відносин, воєнно-політичні чи соціополітичні зв'язки між різними суб'єктами та акторами тощо).

Незважаючи на те, що дослідження міжнародної безпеки мають достатньо довгу історію (згадаймо хоча б політико-філософський трактат Ім. Канта «До вічного миру»), у теорії міжнародних відносин не вироблене єдиного чи принаймні більш-менш консолідованого підходу ні до визначення міжнародної безпеки, ні до шляхів чи засобів її забезпечення. Різні теоретичні напрямки та школи в рамках науки про міжнародні відносини пропонують альтернативні та часом протилежні інтерпретації досліджуваного явища. Різну оцінку також отримує роль тих або інших міжнародних парадигм – передусім реалістичної (що домінувала в роки «холодної війни») та ідеалістичної (що поступово набуває дедалі більшої ваги та значущості) – у питаннях забезпечення міжнародно-політичної безпеки.

Ліберальна парадигма міжнародних відносин

Прибічник «класичної» ліберальної традиції [6] міжнародно-політичних відносин Президент США В. Вільсон (1856-1924) ще на початку минулого століття застерігав від небезпеки об'єднання держав у воєнні союзи. Він стверджував, що саме їх наявність сприяє переростанню локальних конфліктів у широкомасштабні війни. Як альтернативу союзам В. Вільсон відстоював ідею колективної системи безпеки (втілювані ним у Лігу Націй [Див. 16]), яка б стримувала агресію будь-якої держави колективними зусиллями інших держав, координованим через міжнародні інституції [9].

Політико-філософським фундаментом сучасної ліберальної парадигми, в рамках якої досліджуються ключові аспекти міжнародних відносин [4; 6], є нова протестантська етика суспільного буття, яка згодом визначила соціальні категорії добра і зла та сформувала громадянина демократичного суспільства. Вона укорінена в політико-економічній свободі особистості і, як це доведено М. Вебером [17], впливає на подальше уточнення змісту сучасної внутрішньої і зовнішньої політики [Див. 5; 8] та поняття «безпека» взагалі.

Школа лібералізму в деяких питаннях світової політики розглядає державу не як єдиного актора з єдиним підходом, а як набір бюрократій, кожна з яких керується власними інтересами. Таким чином, на думку вчених ліберального напрямку, поняття «національного інтересу» не існує – ним маскуються інтереси бюрократичних груп, які на цей час домінують. Держави, як вважають ліберали, можуть бути юридично суверенними, але на практиці вимушені вести постійні переговори з усіма акторами світової

арени, в результаті чого свобода їх дій суттєво обмежується. Активне підключення нових (нетрадиційних) акторів до міжнародних відносин має своїм наслідком те, що держави змушені «ділитися» частиною своїх владних повноважень, передаючи їх іншим учасникам процесу. В той же час вони можуть набувати нових якостей, наприклад, пов'язаних з координацією діяльності акторів світової арени.

На думку сучасних лібералів-міжнародників, в контексті глобалізації фактично поступово нівелюється різниця між зовнішньою та внутрішньою політикою держав. Деякі дослідники цієї школи прогнозують навіть повне розмивання змісту національних інтересів, оскільки «нові суб'єкти світової політики вже йдуть на зміну державам-націям» [18, с.95.].

Сучасні міжнародно-політичні дослідження, що активно проводяться в рамках ліберальної традиції західного соціогуманітарного знання починаючи з 1950-1970-х рр., спираюся також на спільну історію і культурну спадщину Заходу. Непереборними «істинами» нового середовища безпеки стали демократичні цінності і спільна мета жити в мирі та безпеці. Це виражено у працях представників ідеалістичної парадигми М. Кука, Т. Муса, Ф. Таненберга та ін., які оцінювали стан міжнародних справ з точки зору демократичних прагнень країн спільноти та моральних цінностей вільного світу.

В загальному контексті ліберальної парадигми міжнародних відносин на особливу увагу заслуговує недостатньо відома в рамках вітчизняної школи міжнародних досліджень теорія «співтовариства безпеки» [1; 7; 11], характерним представником якої був К. Дойч.

Теорія «співтовариства безпеки»: концептуально-методологічні аспекти

Поняття «співтовариство безпеки» уперше було використано Річардом Ван Вагененом на початку 1950-х рр. [13, р.10-11]. Незважаючи на це саме Карл Дойч став автором теорії співтовариства безпеки в міжнародних відносинах. В базовій роботі К. Дойча «Політичне співтовариство й північноатлантичний простір: міжнародна організація у світлі історичного досвіду» (1957) [10] досліджено перспективи мирного розвитку міжнародного співтовариства. Основна ідея роботи полягала в тому, що взаємна довіра та наявність спільної ідентичності є головними чинниками виникнення впевненості в мирному розвитку відносин між державами.

Теорія «співтовариства безпеки» К. Дойча т.ч. являє собою варіант забезпечення мирного співіснування держав альтернативний реалістичному. Адже в рамках останнього можливість підтримки миру вбачається лише через досягнення балансу сил між провідними гравцями на міжнародній арені. Згідно Дойчу, головною характеристикою будь-якого співтовариства безпеки є взаємна впевненість його учасників у тому, що ніхто з них не вдасться до сили, які б суперечки не виникали між ними. У цьому визначенні очевидна новизна підходу до питання міжнародної безпеки.

На відміну від неореалізму та, частково, неолібералізму, яким навіть зараз не вистачає соціологічної перспективи, теорія співтовариства безпеки запропонувала «соціологічний підхід до питань підтримки міцного миру» [14]. Дойч і його послідовники зійшлися на тому, що почуття спільності повинне спочатку виникнути в головах людей, а лише потім бути втілене в тієї або іншій формі в міждержавних відносинах [10, р.36]. Прихильниками теорії зауважено, що дане «почуття спільності» з'являється в результаті тісної взаємодії між представниками національних суспільств, завдяки чому вони краще довідаються один одного та проникаються взаємною довірою.

Описуючи процес становлення «співтовариства безпеки», Дойч майже не приділяв уваги питанню взаємної довіри його членів – на відміну від своїх послідовників (Е. Адлер, М. Барнета та ін. [1-4]). Для К. Дойча довіра була лише чинником, що забезпечував більшу передбачуваність поведінки, а не мірою рівня безпеки. Згідно Е. Адлера та М. Барнета, співтовариство безпеки, засноване на міцній впевненості його членів у мирному розвитку взаємин, не може з'явитися, якщо немає взаємної довіри та спільної ідентичності серед його учасників [2, р.38]. На їхню думку, існує складна система взаємин між поняттями «довіри», «передбачуваності поведінки» та «мирного розвитку»: передбачуваність поведінки є запорукою довіри, у той час як важливим аспектом передбачуваності поведінки є очікування мирного перебігу подій, що, у свою чергу, лежить в основі співтовариства безпеки [2, р.67].

В контексті загальної акцентуалізації уваги міжнародників-теоретиків на недержавних акторах світової політики (економічних та соціальних), в рамках міжнародно-політичних досліджень остаточно оформився т.зв. «соціологічний підхід» (витоки якого спостерігаються в працях К.Дойча). В рамках цього підходу аналізуються в т.ч. проблеми забезпечення міжнародно-політичної безпеки. Представники соціологічного підходу розглядають світову політику під кутом зору соціалізації та соціальних цінностей [12], норм та правил, культури та ідентичностей тощо [13]. При цьому акцент у міжнародних відносинах зсувається з держави на суспільство. А. Вендт, формулюючи основні положення соціологічного підходу (який було покладено в основу конструктивістських теорій), відзначає, що основними одиницями аналізу в дослідженні міжнародних відносин є держави, а державні інтереси формуються більшою мірою соціальними структурами [15].

Теорія «співтовариства безпеки»: соціально-аксіологічні аспекти

З початком кризи комуністичної системи у 1990-х рр. аксіологічний чинник став домінуючим в головних сферах безпеки – політико-економічній, соціально-гуманітарній і навіть воєнно-політичній. Загалом така позиція відповідає ліберально-демократичному підходу щодо організації міжнародного середовища безпеки.

У теорії співтовариств безпеки найбільш суперечливим нам вбачається момент, який стосується характеру базових цінностей співтовариства.

К. Дойч у своїх працях спирався передусім на євроатлантичний досвід [10]. Тому в роботах малося на увазі, що базовими цінностями для співтовариства безпеки мали стати демократичні цінності Заходу. К. Дойч відзначав, що певні відмінності щодо економічних і політичних цінностей між державами не будуть перешкоджати формуванню «співтовариства безпеки», якщо ці відмінності не приводять до непримиренної ворожнечі [10, р.126].

Е. Адлер і М. Барнет також вважали, що лібералізм і демократія є кращою основою для співтовариства безпеки, тому що саме ці цінності сприяють становленню сильного громадянського суспільства та розвитку транснаціональної культури. Проте останні визнавали і те, що в окремих випадках інші ідеї монли б стати засадничими для появи співтовариства безпеки [2, р.41].

Таким чином, можна дійти висновку про відсутність універсального набору цінностей, які б «гарантували» розвиток співтовариства безпеки – усе залежить від конкретного випадку.

У той же час соціологічна основа теорії приводить до певного недооцінювання матеріальних факторів, які впливають на формування співтовариства безпеки. Е. Адлер і М. Барнет спробували врахувати цю обставину, вказавши на те, що такі матеріальні фактори, як рівень технологічного розвитку держав, обсяг зв'язків між державами, відіграють важливу роль у формуванні співтовариства безпеки. Дослідники, відповідно, надавали більшу значущість спільним інститутам і загальному знанню як основам співтовариства безпеки. Сучасні прибічники цієї теорії [4; 12] слушно вказують, що важливим кроком уперед у розвитку теорії про співтовариство безпеки має стати точне визначення відносини між матеріальними та соціальними параметрами.

З урахуванням цих обставин близькі до концепції «співтовариства безпеки» напрацювання конструктивістського напрямку досліджень міжнародних відносин [15] небезуспішно застосовувалися до досліджень тих регіонів, «соціокультурні коди» погано корелювалися із західними (далекосхідний та ін.).

Попередньо підсумовуючи, можна стверджувати, що «дискурс міжнародної безпеки», який триває в міжнародно-політичних дослідженнях починаючи з середини минулого століття первісно задано «системою координат», яку створили реалістична та ідеалістична парадигми. При цьому розвиток міжнародно-політичних теорій реалістичного напрямку розвивається переважно за системно-структурною схемою, а ідеалістичного напрямку – за системно-функціональною схемою.

Альтернативи (ті, що не вписуються в реалістично-ідеалістичну схему) міжнародно-політичної теорії або розвивають (інституціоналізм, лібералізм,) та доповнюють (структуралізм та ін.) основні постулати цих базових міжнародно-політичних парадигм, або критично їх переосмислюють (неомарксизм, конструктивізм та ін.).

В рамках практично усіх міжнародно-політичних теорій значуще місце відводиться проблемам міжнародної безпеки яка розглядається або в термінах «національної безпеки» (реалізм, геополітика), або в термінах «середовища безпеки» (неомарксизм – економічного, «співтовариство безпеки» – соціополітичного, конструктивізм – соціокультурного і т.ін.).

Висновки

Процеси глобалізації посилили інтерес до неоліберальної течії ідеалізму. Неолібералізм визнає, що поряд з державою ключовими учасниками світової політики і впливовими чинниками міжнародної можуть бути транснаціональні корпорації, фінансові групи і неурядові громадські організації.

Оновлення загальної теорії міжнародних відносин та зокрема її безпекової складової в напрямку дедалі повнішого врахування цих та подібних їм чинників спричинила оновлення старих та появу нових концепцій та підходів, в рамках яких осмислюються складні феномени міжнародного буття.

Теорія «співтовариства безпеки» дає достатньо цілісне та багатоаспектне уявлення про те, як функціонує світовий механізм забезпечення міжнародно-політичної безпеки. Принциповим вбачається те, що на відміну як від реалістичних, так і від ідеалістичних теорій, теорія «співтовариства безпеки» має не стільки політологічну, скільки соціологічну основу. Остання пізніше була розвинена в рамках конструктивістського напрямку міжнародно-політичних досліджень.

В цілому, достатньо перспективна, але недостатньо досліджена представниками вітчизняної школи міжнародних відносин теорія «співтовариства безпеки» дозволяє застосувати поняття норм, цінностей, ідентичності щодо питань виникнення співтовариств безпеки, а також допомагає сформувати як соціологічний підхід до розуміння міжнародної безпеки в цілому, так і адаптувати до нових реалій загальну стратегію зовнішньої безпеки України.

Література

1. Adler E. Imagined (Security) Communities: Cognitive Regions in International Relations // Millenium: Journal of International Studies. – Summer 1997. – Vol. 26, № 2. – P. 249-277.
2. Adler E., Barnett M. A Framework for the Study of Security Communities // Security Communities / E. Adler, M. Barnett (eds.) – Cambridge University Press, 1998. – P. 29-66.
3. Adler E., Barnett M. Governing Anarchy: A Research Agenda for the Study of Security Communities // Ethics and International Affairs. – March 1996. – Vol. 10, № 1. – P. 63-98.
4. Adler E., Crawford B., Donnelly J. Defining and Conceptualizing Progress in International Relations // Progress in Postwar International Relations / E. Adler, B. Crawford (eds.). – Columbia University Press, 1991. – P. 1-42.
5. Beetham D. Max Weber and the Theory of Modern Politics . – Polity, 1991. – 304 p.

6. Cohen N. The Reconstruction of American Liberalism, 1865-1914. – The University of North Carolina Press, 2002. – 336 p.
7. Kavalski E. Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans – Tauris Academic Studies, 2007. – 272 p.
8. Llanque M. Max Weber on the Relation between Power Politics and Political Ideals // Constellations. – December 2007. – Vol. 14, № 4. – P. 483-497.
9. Peace Without Victory. Address of President Woodrow Wilson to the U.S. Senate 22 January 1917 // U.S. 64th Congress 2nd Sess. Sen. Document 685. – Режим доступа: www.firstworldwar.com/source/peacewithoutvictory.htm
10. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience / Karl W. Deutsch et al. – Princeton University Press, 1957. – 228 p.
11. Security Communities / E. Adler, M. Barnett (eds.) – Cambridge University Press, 1998. – 484 p.
12. Tusicsisny A. Security Communities and Their Values: Taking Masses Seriously // International Political Science Review. – 2007. – Vol. 28, №4. – P. 425-449.
13. Van Wagenen R.W. Research in the International Organization Field: Some Notes on a Possible Focus. – Princeton, NJ: Center for Research on World Political Institution, 1952. – 78 p.
14. Вдугунен R. Stable peace through security communities? Steps towards theory building // The Joan B. Kroc Institute For International Peace Studies Occasional Articles. – 2000. – Vol.18, №3. – P. 157-193.
15. Wendt A. Social Theory of International Politics – Cambridge, MA: Cambridge University Press, 2007. – 429 p.
16. Wilson and the League of Nations: why America's rejection? / R.A. Stone (ed.). – R.E. Krieger Pub. Co., 1978. – 122 p.
17. Вебер М. Политические работы, 1895-1919 = Gesammelte Politische Schriften, 1895-1919 – М.: Праксис, 2003. – 424 с
18. Национальный интерес versus государственный интерес: теоретические понятия и политическая действительность. Заочный круглый стол и открытая дискуссия в редакции // ПОЛИС (Политические исследования). – 1997. – №1. – С. 55-91.